

Аграрний розвиток України в радянський період

Г.Т. Капустян

КОМІТЕТИ НЕЗАМОЖНИХ СЕЛЯН У СИСТЕМІ РАДЯНСЬКО-БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПОЛІТИКИ

Проблема формування соціальної бази посідає пріоритетне місце серед невідкладних завдань тієї чи іншої політичної влади. У зв'язку з цим постає актуальним питання взаємин більшовицько-радянського політичного режиму з комнезами в українському селі впродовж 1920-х років.

Інтерес до осмислення проблеми взаємин влади й селянства в період непу виник ще в сучасників процесу. Здебільшого це були напрацювання партійно-радянських лідерів [1, 2, 3, 4, 5, 6]. У роботах М.Д. Березовчука [7; 8] на конкретно-історичному матеріалі розкрито історію утворення та діяльності комітетів незаможних селян, наголошено на соціально-економічних, політичних, національних умовах розвитку українського села, а характеристика соціально-психологічного образу незаможника залишилася поза увагою автора.

Мета цієї статті – дослідити люмпенізовану психологію незаможника, її використання більшовиками задля досягнення успіху у здійсненні радянської політики на селі. Об'єкт вивчення – комнезами в системі радянсько-більшовицької політики, предмет – психологія незаможника, її використання радянською владою.

У постреволуційному радянському середовищі багато суспільно-політичних процесів визначалося за принципом «поділяй і володарюй» або «грабуй награване». Люмпенізована психологія (можливість миттєво отримати матеріальні блага) сповнювала суспільну свідомість.

Радянські перетворення потребували надійного союзника. Саме на комнезами покладалися великі сподівання радянського політичного режиму в доведенні процесу соціальної й майнової диференціації в українському селі до тієї позначки, яка буде влаштовувати більшовиків. Політичне розмаїття неодноразово змусить більшовицький політичний режим використовувати комітети незаможних селян як політико-економічні важелі в тій чи іншій потрібній для нього кампанії.

Нечисельність, слабкість партосередків у селах, їхня неавторитетність, «засилля куркульства у сільрадах» – все це позбавляло більшовиків можливості здійснювати активне керівництво суспільно-політичними й економічними процесами. З огляду на це, IV конференція КП(б)У (17–23 березня 1920 року) вносить рішення політично організувати сільську бідноту й маломісних середняків у спеціальні класові організації для захисту їхніх інтересів, виконання законів про наділення землею безземельних і малоземельних селян та про хлібну розкладку [9, 73].

Конфіскація й розподіл поміщицьких, монастирських і церковних володінь не змогли

задовольнити земельний голод в Україні. Актуальною поставала проблема землезабезпечення селянства за рахунок заможної частини. Навесні 1920 року радянська влада розпочинає реалізовувати прийнятий «Закон про землю», який передбачав конфіскацію надлишкового сільськогосподарського інвентарю й тяглової сили у заможних господарів.

Процес конфіскації земельних надлишків у «куркулів» інтенсифікувався в тих селах, де були сильні організації комітетів незаможних селян. Перший Всеукраїнський з'їзд комнезамів (1920 рік) відстоював позиції повної ліквідації «куркульських» господарств і передачу їхньої землі, інвентарю та тяглової сили в розпорядження трудового селянства [10].

Щоб стабілізувати соціально-економічну й політичну ситуацію в українському селі, V Всеукраїнський з'їзд Рад 2 березня 1921 року приймає «Закон про закріплення землі» на 9 років за тими трудовими господарствами, які її обробляють. На місцях комнезами активно втілювали в життя більшовицько-радянські земельні директиви [11, 215, 222].

Перехід від продрозкладки до фіксованого податку суттєво порушував командно-репресивні підвалини радянського суспільства, на яких трималися «розкуркулення», ревізії зерна, боротьба з «політичним бандитизмом» – основа діяльності КНС. Різкий перехід у суспільстві до абсолютного протилежних громадсько-політичних і економічних засад, пов'язаних із впровадженням непу, позначився на тому, що в середовищі КНС помітними стають занепадницькі настрої, які довелось «оздоровити чисткою». «Скорочення кількості членів КНС сприяли більш кращій їх питомій вазі», – зазначалося в «Бюлетені про внутрішнє становище на Україні» (1 листопада – 1 грудня 1921 року) [12, 11 зв.].

Рішення травневого (1922 року) пленуму ЦК КП(б)У про перехід комнезамів від адміністративних до господарсько-виробничих методів, які впливали в зв'язку із завданнями непу, викликали серед незаможників значну розгубленість. Подекуди велися розмови про ліквідацію КНС. Вони постійно перебували в полі зору українських більшовиків тому, що останні були політично зацікавленими у функціонуванні таких органів. «Неп поставив питання про подальше існування з колишніми методами роботи і завданнями. Необхідно пристосувати КНС до нових умов, – підкреслювалось у звіті ЦК КП(б)У VIII Всеукраїнській партконференції (1924 рік) [13, 43].

Однак, незважаючи на зміни у взаєминах радянської влади й селянства, безпосередні виконавці нових законів психологічно не змогли відразу відмовитися від старих методів керівництва, за інерцією переносили їх на нові умови суспільного життя. Політичні, економічні, ідеологічні інститути в Україні продовжували функціонувати, здебільшого дотримуючись практики, набутої в часи «воєнного комунізму». Звичні воювати, «відстежувати»,

відстоювати інтереси більшовицької диктатури, комнезами активно боролися із приховуванням об'єктів податкового обкладання (1924 рік) [14, 101]. Липневий (1925 року) пленум ЦК КП(б)У, підбиваючи підсумки діяльності комнезамів, так характеризував їхню роботу: «Перший період від створення КНС до тепер, характеризується широким масовим рухом незможного селянства за переділ поміщицьких земель..., та за відібрання і переділ куркульського і поміщицького реманенту... З переходом до нової економічної політики починається другий період діяльності КНС... КНС продовжували енергійну боротьбу з куркульською контрреволюцією, як збройну (боротьба з бандитизмом), так і економічну (відібрання в куркулів земельних надлишків та реманенту). Останні рішення партії про розгортання продуктивних сил на селі, про поживлення діяльності сільрад, про зміцнення революційної законності, про залучення до державної і громадської роботи основної маси селянства – бідняків і середняків – та про розвиток кооперації розпочинають третій період діяльності КНС. Поживлення діяльності сільрад, кооперації та інших громадських організацій і їх зміцнення применшили значення КНС у житті села і викликали необхідність звільнення їх від адміністративних функцій влади..., які в ряді місць до останнього часу були фактичною владою» [15, 324–325].

До реорганізації комнезами виконували функції, притаманні органам державної влади – сільській раді, підкреслюючи, таким чином, власну значущість і авторитет державної організації. 2 лютого 1924 року Фастівський комітет незможних селян Макарівського району, що на Київщині, делегує селян для участі в безпартійній селянській конференції. Документом, що засвідчує легітимність селянських делегатів, є «Посвідчення» за підписом голови сільського КНС та голови сільської ради, скріплене печаткою та кутовим штампом Фастівського комнезаму: «Пред'явники цього посвідчення є дійсно членами КНС села Фастової Макарівського району Київського округу Матата Харитон Романович, Терещенко Федір Ничипорович, Ігнатенко Параска Степанівна, Коваль Федір Іванович. Від селян: Якименко, Сопронович, Кухельчи Іван Павлович, які командируються на районну безпартійну конференцію міста Макарів. Про що Фастівський КНС й сільська рада підписом та прикладом печаті свідчать» [16, 18].

У середині 1920-х років – період найбільш повного втілення радянських непівських принципів – посилювались наявні протиріччя в самій системі організації комнезамів, зміцнювались їхні стосунки з іншими суспільно-політичними інституціями. Особливо це позначилося на взаєминах з офіційними органами радянської влади – сільськими радами. У матеріалах, зібраних під час вибіркового обстеження комнезамів, які проводив ЦК КП(б)У в 1925 році, зазначалося, що «між комнезамами і сільрадами часто створюються надзвичайно неправильні і хворобливі стосунки». Вони породжуються прагненням КНС адмініструвати, захоплювати органічні функції сільських рад. Комнезами в більшості випадків цікавилися й обговорювали ті ж питання, що і сільська рада. Вони також втручалися в сферу діяльності сільських рад: стягували сільськогосподарські податки,

страхові збори, забезпечували школи паливом тощо [17, 4].

Обстеження виявило, що комнезамами «розцінили «новий курс» як зраду партії по відношенню до незможника». У десяти із двадцяти п'яти обстежуваних комнезамів висловлювалося невдоволення політикою партії, що виявлялося в пасивному опорі. П'ять організацій сількомнезамів, навпаки, підтримують політику «нового курсу», чотири – висловлюють «бурчання», п'ять – «покірне прийняття», один – «бурхливо протестує» [17, 7].

Звичайно, у динаміку тогочасної політичної ситуації не вліталася мета діяльності комнезамів, які поступово втрачали своє значення масової політичної організації сільської бідноти. «КНС в теперішньому вигляді не є масовою організацією бідноти», остання до 70–75% не охоплена комнезамами. «Склад КНС, – говорилося в обстеженні, – в більшості вузьке замкнуте коло служилих, наполовину батрацьких елементів, не пов'язаних спільністю виробничих ознак, що часто надає люмпен-пролетарського характеру всій організації, котра лаштує своє існування на різного роду подачках, пільгах і привілеях від держави». Далі висновки обстеження комнезамів фіксували, що КНС в економічному відношенні на селі відіграють «нікчемну роль». Водночас село змушене було протистояти адміністративному тиску з боку комнезамів як політичної організації та їхньому прагненню підпорядкувати своєму впливові орган державної влади та громадських організацій на селі. «Комнезамами в існуючому вигляді... є серйозною перешкодою в проведенні «нового курсу», створюють бар'єр між партією і основною селянською масою... КНС необхідні рішуче організувати, з тим щоб у подальшому їх робота пішла по суспільно-економічному руслу» [17, 9].

Обстеження засвідчило, що адміністративний статус комнезамів відповідав нормам надзвичайного періоду. Коли прийшов час помірної лібералізації суспільно-політичного і громадського життя, комнезамами не змогли адекватно зжитися з реальними суспільними нормами. «Більшість членів комнезамів не знає своїх завдань в теперішній час – в смугі господарського будівництва, а тому розгорнути широку роботу по популяризації завдань КНС серед тих бідняків, які тяжіють до лав КНС, – не можуть», – зазначалося в обстеженні [17, 47].

Нездатні перебувати в умовах «нового курсу», комнезамами продовжували виконувати ту саму роботу на селі – розкуркулювати: «Взагалі КНС в обстежуваних селах, як організація, активної ролі не відіграє. Помітна тенденція з боку КНС до подальшого розкуркулювання» [17, 47].

І як загальний висновок звучало: «Необхідно поставити завдання боротьби з такими явищами, які мають часте місце в КНС, як диктатура над всією селянською масою. Із замкнутістю організацій КНС потрібно провести боротьбу... Необхідно подолати в роботі КНС залишки «воєнного комунізму» [17, 49].

Право втілювати на практиці закон про землю, збір податків, боротися з «політбандитизмом», проводити розкуркулення уявлялося незможникам як момент досить високої довіри влади до них як до інституту, а стосовно самих себе – впевненість у власній стабільності, оскільки вони контролювали вагомий громадсько-політичний й економічний важелі на селі.

Різке перепрофілювання органів КНС мало й інший, до того ж серйозний, наслідок. Воно вкрай знижувало суспільну роль організації незаможників, викликало занепад та розгубленість: «Незаможники залишились біля розбитого корита, – повідомляло зведення ОДПУ за № 2 від 11 вересня 1925 року. – Оце дяка за те, що бились, бандитів гнали, та розкладку брали, тепер залишились за бортом», – такі розмови ходили серед незаможників Адамівського району Херсонської округи [18, 57]. А в селі Пеньківка Тульчинської округи в середовищі місцевого комнезаму панують «ліквідаційні настрої» [18, 85].

В умовах наростання майнового розшарування села для більшовиків важливо було переорієнтувати КНС, націлити їх на виконання потрібних їм завдань, використати цю організацію для зміцнення власної опори. «Ми реорганізуємо КНС, – говорив на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) в листопаді 1926 року Л. Каганович, – наша політика на Україні – зберегти КНС, не допустити їх ліквідації, зберегти їх у новій реорганізованій формі» [19, 130].

Значалося також, що українські умови інші, ніж «в інших частинах нашого союзу», і тут потрібно застосовувати інший підхід під час виборів до місцевих органів влади: «зміцнити якісне керівництво з боку бідноти і з боку партійних органів середняком. Таким чином ми досягнемо під лозунгом зміцнення союзу із середняком зміцнення позицій бідноти і зміцнимо його керівництво» [19, 131, 132].

Компартійне правління України констатувало відхід частини бідноти від партійного впливу, вмотивований захистом інтересів заможних. Цей процес воно розцінювало як крок до створення блоку з куркульством і пояснювало тим, що матеріальні нестатки змушували бідноту працювати на кабальних умовах у господарствах куркулів, щоб придбати хліб за відробіток [20, 145].

У 1926 році, вперше за непівських часів, до хлібозаготівельної кампанії було залучено КНС. Про це говорив Л. Каганович на пленумі ЦК КНС у 1926 році: «Незаможники в хлібозаготівельній кампанії, безсумнівно, нам допомогли, надали величезну допомогу» [21, 152].

Епоха «надзвичайщини» покликала до життя тимчасово забуту структуру – КНС. Для комнезамів настав час звичних для них дій. Набутий гіркий досвід примусових хлібозаготівель періоду «воєнного комунізму» удосконалювався «надзвичайщиною».

Лазар Каганович навесні 1928 року позитивно оцінив дії КНС у хлібозаготівельній кампанії, тобто з початком уведення надзвичайних заходів: «Незаможники допомогли нам, надали нам організовану допомогу» [19, 279].

Кампанії, що проводилися на селі в період «надзвичайщини», обговорювалися на рівні вищого органу комнезамів – Всеукраїнської Центральної Комісії незаможних селян – ВЦКНС. План роботи ВЦКНС на 1929 рік передбачав:

«1. Всіма засобами сприяти посиленню хлібозаготівель. Організувати навколо них широкую радянську громадськість та колективну задачу державі всіх лишків хліба;

2. Сприяти органам НКФ на місцях в повному одержанні коштів по передплачених облігаціях на другу позику індустріалізації...

3. Виявляти максимум ініціативи та успішного проведення самооподаткування населення...» [22, 16].

Радянський режим намагався отримати політичні дивіденти на становищі й взаєминах людей різних соціальних категорій. У суспільній свідомості культивувався думка про злочинний характер надбаної власності, про те, що непристойно, з позиції революційної моралі, бути заможним, про нагальну потребу нівелювати різнопланову соціальну ситуацію на селі. Тобто більшовики, дотримуючись поставленої мети: будь-що і будь-якими методами взяти хліб на селі, – були зацікавлені в тому, щоб їхню ідею втілювали на практиці люди, віддані владі. Правлячий режим заохочував комнезамівців до цього. «Починаючи з лютого 1929 року, Бердичівський окрторг відпускав 10% фонду мірчука для постачання хлібом бідняцьке населення. До червня 1929 року відпущено 40 тис. пуд. хліба за «конвенційними цінами з надбавкою 3 копійки на витрати» [23, 21]. З 1 січня 1929 року по 1 червня 1929 року Уманським наркомторгом витрачено для постачання бідноти з 10% фонду мірчука 76 330 пуд. хліба [23, 24].

Активізувала комнезамівську спробу брати участь у ревізійних хлібозаготівлях відома постанова ВУЦВКу і РНК УСРР від 3 липня 1929 року «Про заходи щодо розкуркулення селян». Постанова націлювала «із штрафних грошей (стягнених із тих селян, які не змогли виконати хлібозаготівельні плани – Г.К.) ... обов'язково ... відчислити 25 відсотків, повертаючи їх до відповідних фондів кооперування й колективізації сільської бідноти даної місцевості» [24, 102].

Із Конотопської округи звітували про те, що заготівля хліба «особливо останнім часом проходить задовільним темпом». За даними Окотторгвідділу, на 1 травня 1929 року по окрузі заготовлено 299 714 центнерів хліба, або 97,5% від планового завдання. Добрих показників було досягнуто завдяки «достатній» участі комнезамів у хлібозаготівельній кампанії. «КНС проявили досить помітну активність у справі колективної здачі хліба (Бурянський, Батуринський, Бахматський, Конотопський, Дмитрівський, Сосницький та ін. райони) ... Посилену участь брали КНС і біднота в спілці з середняком у справі наступу на кулака та злісних нездатчиків хліба, шляхом оголошення їм бойкоту, вивішення списків нездатчиків хліба, через загальні збори, стінгазети КНС, біднота впливала на них і цим самим примушувала їх здавати хліб» [23, 30].

Постанова президії ВЦКНС «Про наслідки хлібозаготівель за перше півріччя 1928/29 року та за січень 1929 року» вимагала «притягати членів КНС та бідноту до справи виявлення злісних нездатчиків хліба, а також спекулянтів, які зривають хлібозаготівлі, виключаючи їх із членів кооперації, позбавляючи їх краму, кредитів, а до особливо злісних вживати методи бойкоту як до ворогів радянської влади; притягати членів КНС до збору мірчука по всіх млинах, особливо по вітряках, аби останні здали мірчук» [25, 14].

«Злісним» нездатчикам хліба в Батуринському районі організації КНС добивалися винесення постанов про обкладання їх самооподаткуваннями в п'ятикратному розмірі (курсив мій – Г. К.). Такі постанови були винесені в селах Пальчики, Обмачево, Красне Митчинки і мали належні наслідки» [23, 30]. Покаране селянське господарство «кратуванням», по

суті, отримувало ліквідаційний вирок, тому що фактично жоден двір не міг відродитися після такого нещадного обдирання. «Розорення» селянських господарств у період «надзвичайщини» відбувалося все більш витонченими методами.

Доцільність існування комнезамів на цьому етапі доводилася плідною їх роботою, санкціонованою радянською владою. Остання здійсно вгамовувала чи викликала їхню енергію. На практиці офіційна влада використовувала набутий досвід роботи комнезамів у ревізії хліба у «воєнно-комуністичний» період, залучаючи їх до подвірного обходу, – виявляти в такий спосіб хліб в оселях сільських мешканців. «Члени комнезамів і біднота по завданню органів КНС з уповноваженими РВК обходили двори заможних і куркулів на предмет пошуку самогону тощо, використовуючи це для посилення хлібозаготівель», – йшлося у звіті Конотопської округи про хід хлібозаготівель і участі в цій кампанії комнезамів протягом травня 1929 року [23, 30].

Деструктивна поведінка комнезамів під час «викачки хліба» породжувала песимістичні настрої в хазяйновитого селянина. «Треба палити своє господарство, т. я. все рівно більшовики його заберуть», – заявив куркул із села Крючки Ізюмської округи. Біднота ж, навпаки, окрилена підтримкою партійно-радянської держави, запевняла «радянську владу та Комуністичну партію в тому, що... ми всі як один станемо під прапір компартії та уперто будемо захищати завоювання Великої Жовтневої революції. Покладений на наш район (Савинський район Ізюмської округи – Г. К.) план хлібозаготівель ми виконаємо. Хліб в куркулів мається і ми повинні його забрати» [23, 32, 33].

Поодинокими були такі судження членів КНС: «Нас натравлюють один на одного як собак, у нас немає бідноти і куркулів в селі, ми всі рівні, нас обманюють, ми нікому не віримо, нас робітники і службовці грабують. Радянська влада довела нас до загибелі» (село Торське Шандриголівського району Ізюмської округи) [23, 33].

Селянка Іволгіна із села Башмачки Солонянського району Дніпропетровської округи скаржилася на те, що в червні 1928 року, на сільських зборах КНС, селян попередили: «Якщо ви будете багато говорити, то ми (комнезами – Г. К.) вас будемо вішати на стовпах... А тов. Антоненко попередив, що якщо будете говорити багато, то ми вас будемо розстрілювати» [26, 341].

З усіх кінців у центр надходила інформація про суттєвий внесок організації КНС у кампаніях «надзвичайщини». Помітно змінюється термінологія щодо визначення місця і ролі комнезамів у здійсненні хлібозаготівель: «Ставлення бідноти, батраків і середняків до міроприємств по наступу на кулака виявилось в час проведення кампаній, – звітував Прилуцький окрвиконком ВУЦВКу про хлібозаготівлі. – При проведенні ми опиралися на бідноту. КНС, біднота та середняцький актив завжди були опорою в проведенні кампаній». (Курсив мій – Г. К.) [24, 59].

Комнезами залучалися й до інших заходів «надзвичайщини». Продовженням здачі селом «данини» стала позика індустріалізації. IV округовий пленум КНС Кременчуччини 29 березня 1929 року, розглядаючи питання випуску та реалізації позики індустріалізації, приймає рішення: «Весь незаможний

актив мусить зараз же розгорнути роботу серед селян щодо придбання ними облігацій позики, ця робота мусить йти під гаслом: «Нема жодного селянського двору без облігації з позики індустріалізації» [25, 70].

Особливе місце українського села в планах радянського політичного режиму внаслідок його вагомого економічного потенціалу і непокороженого суспільно-політичного настрою, поставило перед більшовиками завдання роз'єднати його ідейно й економічно. Використовуючи особливості пауперизованої психології частини селянства, її тяжіння до примітивної зрівнялівки, більшовики створюють специфічну організацію КНС – комнезами, комітети незаможних селян. Дія цієї структури найбільш виразно виявляється в умовах «надзвичайщини», а тому в середині 1920-х років комітети незаможних селян переживають далеко не найкращі для себе часи. Розгубленість, розчарування і розпач були характерними для більшості учасників комнезамозного руху. На середину 1922-го року їхня чисельність скорочується вдвоє.

Однак більшовицька ідеологія, в основі якої лежали диктаторські принципи, могла себе повністю зреалізувати в умовах міцної командно-репресивної системи, а тому більшовики не були зацікавлені в ліквідації комітетів незаможних селян.

Нав'язана сталінська «революція згори», згортаючи неп і остаточно утверджуючи командно-репресивний режим, передбачала задіяти характерні функції комітетів незаможних селян, які так природно доповнювали її зміст: ревізія хлібу, пошук прихованих «ворогів», розкуркулення, примусова колективізація. З метою заохочення виконувати ретельніше поставлені завдання, влада живила люмпенізовану психологію, виділяючи їм певний відсоток від ревізованого. Розправившись із «куркулями», здійснивши примусову колективізацію, комітети незаможних селян, як непотрібна радянській владі організація, були розпущені.

У контексті цього питання потребує подальшого дослідження проблема участі комнезамів у проведенні примусових хлібозаготівель періоду сталінської «революції зверху».

1. Лісовий Петро. Нетрі села. Статті, нариси. 1922 – 1924 рр. – Б.м.в. Держвидав України, 1928.
2. Одишцов А. В. Основи сільськогосподарської політики на Україні. – Х., 1925.
3. Петровський Г. І. Політичні та господарчі завдання КНС. Перероблена доповідь на VI Всеукраїнському з'їзді КНС. – Харків: Держ. вид-во України, 1929.
4. Петровський Г. І. Про роботу партії на селі. Доповідь на X з'їзді КП(б)У. – Харків: ДВУ, 1928.
5. Петровський Г. І. Ради за період громадянської війни і за мирного будівництва. – Харків: Держвидав України, 1927.
6. Раковский Х. Г. Что дали незаможникам их комитеты? – Харьков: Всеукраинский ГИЗ, 1921.
7. Березовчук М. Д. Комнезами України в боротьбі за соціалізм. – К.: Політвидав України, 1965.
8. Березовчук М. Д. Перші соціалістичні перетворення на селі. Про організації сільської бідноти та їх роль у здійсненні перших соціалістичних перетворень. – К.: Політвидав України, 1976.
9. «Про роботу на селі». – Резолюція IV конференції КП(б)У 17-23 березня 1920 р. // Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В 2 т. / Ред. В.І. Юрчук (голова.) та

- ін. – Київ: Вид-во Політичної літератури, 1976. – Т. 1. 1918-1941 рр.
10. Вісті – газета I Всеукраїнського з'їзду комнезамів. Часопис № 2,3. – Харків, 1920.
  11. Комітети неможлих селян України (1920-1933). Зб-ник док-тів і мат-лів / Під ред. проф. І. К. Рибалки. – К.: Наукова думка, 1968.
  12. Центральний архів федеральної служби безпеки Російської Федерації (ЦА ФСБ РФ). – Ф. 1. – Оп. 5. – Спр. 446.
  13. Годовой отчет Центрального Комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины: к VII Всеукраинской партийной конференции. 04.1923. – 04.1924 гг. – X., 1924.
  14. Російський державний архів соціально-політичної історії (далі – РДАСПІ). – Ф. 17. – Оп. 87. – Спр. 178.
  15. «Про комітети неможлих селян». – Резолюція пленуму ЦК КП(б)У. 23-25 липня 1925 р. // Комуністична партія України в резолюціях, рішеннях з'їздів, пленумів ЦК. – Т. 1. – К., 1977.
  16. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. Р-128. Оп. 1. – Спр. 77.
  17. РДАСПІ. – Ф. 17. – Оп. 84. – Спр. 906.
  18. ЦА ФСБ РФ. – Ф. 2. – Оп. 3. – Спр. 594.
  19. РДАСПІ. – Ф. 81. – Оп. 3. – Спр. 107.
  20. РДАСПІ. – Ф. 81. – Оп. 3. – Спр. 3.
  21. РДАСПІ. – Ф. 81. – Оп. 3. – Спр. 114.
  22. ЦДАВО України. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 820.
  23. ЦДАВО України. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 909.
  24. Колективізація і голод на Україні. 1929 – 1933 рр.: Збірник документів і матеріалів – К.: Наукова думка, 1992.
  25. ЦДАВО України. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 941.
  26. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. Р.-1. – Оп. 2. – Спр. 1292.

А.А. Лубчинський, Т.Г. Совецька.

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД НА КРЕДИТУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

Україна ХХІ століття потребує вирішення нагальної проблеми – пошуку шляхів надходження необхідних коштів для потреб аграрного сектора. Сучасний стан українського села вимагає державних асигнувань. Для фінансування сільськогосподарського виробництва використовувалися різноманітні джерела. При цьому особливим джерелом, яке сприятиме виходу сільського господарства з кризи, вважається його кредитування.

Нормальне функціонування кредитних відносин є однією з необхідних умов досягнення сталих темпів економічного зростання сільськогосподарських товаровиробників. Проте з огляду на особливості сучасного перехідного періоду розвиток кредитних відносин в аграрній галузі, найвірогідніше, в найближчій перспективі відбуватиметься своєрідним шляхом. Для того, щоб уникнути ускладнень у роботі агропромислового комплексу через недосконалість інституту кредитування, слід звернути увагу на досвід кредитних відносин 20-х років ХХ ст., у період нової економічної політики.

Проблеми залучення коштів у сільськогосподарське виробництво в 20-х роках ХХ ст. були об'єктом вивчення економістів-аграріїв: О. Чайнова, О. Челінцева, І. Короткова. Вони

пропонували альтернативні підходи фінансування селянських господарств як з державного бюджету, так і з фондів кредитної кооперації. На сучасному етапі проблеми та перспективи розвитку сільського господарства досліджують П. Каблук, Л. Беренштейн, О. Каденюк, Н. Ісакова, В. Моргун, В. Половець, В. Зіновчук. Водночас кредитні відносини в українському селі в період НЕПу потребують спеціального дослідження, що і є метою цієї розвідки. Об'єкт вивчення – сільське господарство УСРР 1921 – 1928 рр., предмет – кредитування села.

Організація та ефективність кредитування значною мірою залежали від фінансової стабільності в країні, а також від цінності радянських грошей. З урахуванням цього аспекту, у розвитку кредитування сільського господарства УСРР у 20-х роках ХХ ст. можна виділити два етапи. Перший етап – 1921 – 1924 рр. Він відзначався становленням та розвитком елементів ринкової економіки на основі підприємницької діяльності в аграрному секторі. Грошова спроможність селянства на той час залишалася невисокою. Другий етап розпочався у 1925 році і тривав до згорання НЕПу. Він характеризувався стабілізацією радянських грошей: “А тепер, – писав М.І. Бухарін у 1925 році, – ми маємо “тверді гроші” [1, 147].

У часи непу державні кредитні установи не могли встановити кредитоспроможність своїх клієнтів, особливо індивідуальних селянських господарств. Через це для кредитування обирали кращі та найбільш життєво стійкі господарства (як колективні, так і індивідуальні).

Головною метою діяльності сільськогосподарських кредитних кооперативів була мобілізація можливих надлишків грошових коштів селянства та їхнє спрямування на розвиток пріоритетних напрямів господарювання: здійснення механізації, вдосконалення сівозміни, проведення меліоративних робіт, розвиток тваринництва та птахівництва тощо. Улітку 1924 року в Україні нараховувалося більше тисячі сільськогосподарських кредитних товариств. Загальна сума коштів цих товариств становила 16 млн. крб. Із них 10 млн. крб. було спрямовано безпосередньо в аграрний сектор [2, 106]. На початку 1925 р. капітал кредитної кооперації становив 158 млн. крб. [3, 5–6], а її послугами було охоплено 5% селянських господарств.

Яскравим прикладом кредитних відносин першої половини 20-х років є створення в 1923 році організації “Село-Техніка”, що мала на меті забезпечення сільських виробників сільгосптехнікою. Було випущено в обіг на 1 млн. карбованців іменних паїв по 10 крб. золотом за один пай. Кожен із пайщиків отримував кредит десятикратного розміру, тобто 10 паїв на 100 крб. За один рік “Село-Техніка” розповсюдила 2 тис. паїв. Їх купували, здебільшого, одноосібники, які таким чином поповнювали свої господарства технічними засобами обробітку землі, що в свою чергу призвело до збільшення врожайів [4, 4].

Кредитні кошти колективним господарствам у 1926 році становили 4,3 млн. крб. [5, 46–47]. Восени 1927 року кредитуванням було охоплено 75% усіх колективних господарств України [6, 22]. Порівняно з індивідуальними селянськими господарствами, вони кредитувалися інтенсивніше.